

**ANNA ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΙ Ο ΑΓΩΝΑΣ
ΤΗΣ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ:
ΜΙΚΡΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΚΑΙ
ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ. ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΑΠΟ
ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΑΣ**

Maila García-Amorós
Universidad de Granada, España

Περίληψη: Ο στόχος αυτής της εργασίας είναι να προσφέρουμε μία μικρή προσωπογραφία μίας από τις πρωτεργάτριες της φεμινιστικής κίνησης στην Ελλάδα, της Άννας Παπαδημητρίου. Προσφέρουμε εδώ όσες πληροφορίες καταφέραμε να αποκτήσουμε για τη ζωή της και την κοινωνική της δράση στην υπηρεσία του αγώνα για τα δικαιώματα των γυναικών και των ανηλίκων. Παραθέτουμε επίσης το άρθρο της με τίτλο «Εντυπώσεις από το συνέδριο της Χριστιανίας», με μία σύντομη προσέγγιση στο μεσοπολεμικό φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα και στο περιοδικό *Ελληνίς*, όπου δημοσιεύτηκε το άρθρο.

Λέξεις κλειδί: Άννα Παπαδημητρίου, αγώνα για τα γυναικεία δικαιώματα, φεμινιστικό κίνημα, Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων.

**ANNA PAPADIMITRIOU AND THE FIGHT FOR WOMEN'S RIGHTS:
A BRIEF INTRODUCTION TO THE PERSON AND HER WORK**

Abstract: The aim of this work is to offer a small portrait of one of the proponents of feminist movement in Greece, Anna Papadimitriou. We offer here all the information we have been able to obtain about her life and her social action at the service of the fight for the rights of women and children. We also include an article entitled «Impressions from the Christian Conference», with a brief approach to the inter-war feminist movement in Greece and the magazine *Ελληνίς*, where the article was published.

Keywords: Anna Papadimitriou, fight for women's rights, feminist movement, Association for the Rights of Women, National Council of Greek Women.

Recibido: 11.06.2018 - Aceptado: 12.10.2018

Correspondencia: Maila Garcia-Amorós

Email: maila@ugr.es

Profesora Ayudante Doctora - Universidad de Granada

Dirección: Dpto. de Filología Griega y Filología Eslava

Facultad de Filosofía y Letras Campus Universitario de La Cartuja

Universidad de Granada 18071 Granada (España)

Εισαγωγή

Ο στόχος αυτής της εργασίας είναι να προσφέρουμε μία μικρή προσωπογραφία μίας από τις πρωτεργάτριες της φεμινιστικής κίνησης στην Ελλάδα, της Άννας Παπαδημητρίου. Παρόλο που η έρευνά μας ξεκίνησε εδώ και κάποια χρόνια, είναι ακόμα ελάχιστα αυτά που γνωρίζουμε για τη ζωή και το έργο της. Αναμφίβολα, είναι λιγότερο γνωστή από την αδελφή της, τη φιλόλογο Πολύμνια Λάσκαρη¹ και από τις συναδέλφους της γυναικείας δράσης Καλλιρρόη Παρρέν² και Αύρα Θεοδωροπούλου³. Περισσότερα στοιχεία διαθέτουμε για την κοινωνική της δράση στην υπηρεσία του αγώνα για τα δικαιώματα των γυναικών και των ανηλίκων. Πρόκειται όμως για μία πολύ ενδιαφέρουσα προσωπικότητα, την οποία αξίζει να προσεγγίσουμε. Τα βιογραφικά στοιχεία που γνωρίζουμε τα χρωστάμε, στην πλειοψηφία τους, στην καταπληκτική δουλειά της κυρίας Ιωάννας

1 Η Πολύμνια Λάσκαρη (1884-1970) καταγόταν από τη Μικρά Ασία και υπήρξε διανοούμενη, φιλόλογος και καθηγήτρια στο Ινστιτούτο Νεοελληνικής Γλώσσας της Σορβόνης. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Merlier, O. (1969-1970) «Polymnie Lascaris», *Extrait des Études Neohelléniques*, τ. 2, Αιξ-αν-Προβάνς, σσ. 13-22.

2 Η δημοσιογράφος Καλλιρρόη Παρρέν (1861-1840) υπήρξε μία από τις πρώτες ελληνίδες φεμινίστριες. Το 1911 ίδρυσε το Λύκειο των Ελληνίδων με σκοπό την καταπολέμηση της ξενομανίας και τη διάσωση των ελληνικών ηθών και εθίμων. Βλ. Ε. Αβδέλα και Ε. Ψαρά (1985), *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: μια ανθολογία*, Αθήνα, Γνώση, σ. 45.

3 Η Αύρα Θεοδωροπούλου ήταν μουσικός, κριτικός και σημαντική πρωτεργάτρια της φεμινιστικής κίνησης του μεσοπολέμου, ιδρύτρια του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας. Για περισσότερες πληροφορίες βλ. Α. Μπουτζούβη (2003), *Αύρα Θεοδωροπούλου: δραστηριότητες, ιδεολογία και στρατηγικές της χειραφέτησης 1910-1922*, Αθήνα, [Διδακτορική διατριβή].

Πετροπούλου (Πετροπούλου 1999-2000: 269-335), η οποία ανέλαβε τη δύσκολη επιχείρηση της επεξεργασίας του αρχείου της κόρης της Άννας και συγγραφέως Έλλης Παπαδημητρίου⁴. Το αρχείο αυτό στεγάζεται στο Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών της Αθήνας μετά από δωρεά της ίδιας της συγγραφέως και μέσα στο υλικό που περιέχει συναντήσαμε πολλές από τις πληροφορίες που προσφέρουμε σ' αυτήν την εργασία.

Σε άρθρα της Άννας είχαμε πρόσβαση χάριν στο Εργαστήριο Σπουδών Φύλου και Ισότητας του Πάντειου Πανεπιστημίου, το οποίο φυλάσσει σε ψηφιακή μορφή πολλά από τα άρθρα που δημοσιεύτηκαν στα σημαντικότερα φεμινιστικά περιοδικά της περιόδου του μεσοπολέμου: *Ελληνίς* και *Ο Αγώνας της Γυναίκας*⁵. Το αρχείο αυτό αποτελεί έναν πολύτιμο θησαυρό επειδή τεκμηριώνει ένα μεγάλο μέρος της δραστηριότητας του φεμινιστικού κινήματος του μεσοπολέμου. Επιλέξαμε το άρθρο με τίτλο «Έντυπώσεις από το συνέδριο της Χριστιανίας», το οποίο δημοσιεύτηκε σε τρεις δόσεις στα τέσσερα πρώτα τεύχη του 1921. Παρουσιάζουμε εδώ το κείμενο ολόκληρο με τις διευκρινίσεις που θεωρήσαμε σκόπιμες και με μία σύντομη εισαγωγή για το βίο και το έργο της Άννας Παπαδημητρίου, καθώς και για το μεσοπολεμικό φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα και το περιοδικό *Ελληνίς*.

Για την Άννα Λάσκαρη-Παπαδημητρίου

Η Άννα Λάσκαρη Παπαδημητρίου υπήρξε επιστήμονας, νομικός και αγωνίστρια για τα δικαιώματα των γυναικών και των ανηλίκων. Με καταγωγή από τη Μικρά Ασία, ήταν, μαζί με την αδελφή της Πολύμνια Λάσκαρη, από τις πρώτες διανοούμενες, όχι μόνο της Μικράς Ασίας στα τέλη του 19^{ου} και αρχές του 20^{ου} αιώνα, αλλά και της Ελλάδας. Ήταν γόνος

4 Η συγγραφέας Έλλη Παπαδημητρίου, ήταν κόρη της Άννας και του Στυλιανού Παπαδημητρίου. Γεννήθηκε το 1902 στη Σμύρνη και μεγάλωσε στην Αθήνα. Σπούδασε Γεωπονία στην Αγγλία αν και αργότερα ασχολήθηκε με την συλλογή προφορικών μαρτυριών μικρασιατών προσφύγων, τα οποία δημοσίευσε στο έργο *Κοινός Λόγος* (1972), το οποίο αποτελεί ένα σημαντικό τεκμήριο για τις συνέπειες της Καταστροφής. Ασχολήθηκε επίσης με τη λογοτεχνία, με έργα όπως: *Απόκριση* του 1946, με ποιήματα από τη Μέση Ανατολή κατά τον πόλεμο, το θεατρικό έργο *Ανατολή* (1952), *Ποιητική Γνώση* (1952), *8 τετράδια ποιήματα* (1961), *Το βουνό* (1963) το *Ελληνική Βοήθεια προς Αμερική* (1964).

5 Τα αρχεία διαθέσιμα στην ιστοσελίδα: <http://www.genderpanteion.gr/gr/arxeia.php>

μίας παλιάς και εύπορης συμυρνέϊκης οικογένειας γαιοκτημόνων, η οποία κατείχε αγροτικά εδάφη στην Μαγνησία (Πετροπούλου 1999-2000: 226). Η Άννα ήταν ένα από τα 8 παιδιά της Αικατερίνας και του Αριστομένη Λάσκαρη, αγνοούμε όμως το έτος γεννήσεώς της. Με λόγια της εγγονής του, Έλλης Παπαδημητρίου, ο Αριστομένης Λάσκαρης «ήταν δικηγόρος, είχε κάνει σπουδές στη Γαλλία, ήταν για την εποχή του προοδευτικός» (Πετροπούλου 1999-2000: 226). Γι' αυτό δεν μας ξαφνιάζει το ότι έδωσε σπουδές σε όλα του τα παιδιά, τόσο στους άρρενες όσο και στα θήλεα. Η Πολύμνια, όπως είναι γνωστό, ήταν φιλόλογος ενώ η Άννα έκανε επιστημονικές και νομικές σπουδές αν και αγνοούμε σε ποιον ακριβώς κλάδο. Από τη δουλειά της σε διάφορα εκπαιδευτικά ιδρύματα και την ασχολησή της με το θέμα των ανηλίκων, υποθέτουμε ότι ίσως να σπούδασε Παιδαγωγικά. Η Άννα παντρεύτηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα με τον τραπεζίτη Στυλιανό Παπαδημητρίου, με τον οποίο απέκτησε δύο παιδιά, την Έλλη και τον Μάριο⁶.

Αγνοούμε πότε ακριβώς μετακόμισε η οικογένεια Παπαδημητρίου στην Αθήνα και για ποιους λόγους. Είναι βέβαιο όμως πως δεν ζούσαν πλέον στη Σμύρνη όταν συνέβη η Καταστροφή. Το πιο πιθανόν είναι να μετακόμισαν κατά το 1914, όταν ξεκίνησαν συστηματικά οι διώξεις των Ελλήνων από την Κυβέρνηση των Νεότουρκων, όπως εξάλλου είχαν κάνει πολλές άλλες οικογένειες από τη Μικρά Ασία. Υπάρχουν και ορισμένα ντοκουμέντα που τεκμηριώνουν την παρουσία της οικογένειας Παπαδημητρίου στην Αθήνα κατά το 1916⁷.

6 Για την Έλλη Παπαδημητρίου βλ. υποσημ. 5. Για τον Μάριο γνωρίζουμε μόνο ότι πέθανε πρόωρα το 1950.

7 Στην αλληλογραφία της Ιωάννας Σεφεριάδη με τον αδελφό της Γιώργο Σεφέρη γίνεται αναφορά στην Έλλη Παπαδημητρίου, η οποία βρισκόταν στη Σμύρνη μόνη της, γεγονός που δείχνει ότι η οικογένεια δεν κατοικούσε πια εκεί. Βλ. Αρχεία της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, Π. Β/ Υποφάκελος 7, Επιστολές Ιωάννας Σεφεριάδου (Τσάτσου) 1919-1927. Αρχείο Γιώργου Σεφέρη- Φακ. 52, Υποφ. 1, επιστολή της 18-1-20. Αναφορά γίνεται επίσης στην ίδια την Άννα Παπαδημητρίου, η οποία βρισκόταν στην Αθήνα. Βλ. Αρχεία της Γενναδείου Βιβλιοθήκης, Π. Β/ Υποφάκελος 7, Επιστολές Ιωάννας Σεφεριάδου (Τσάτσου) 1919-1927. Αρχείο Γιώργου Σεφέρη- Φακ. 52, Υποφ. 1, επιστολή της 27-11-1919. Επίσης ο Νίκος Αρώνης τεκμηριώνει την παρουσία της οικογένειας Παπαδημητρίου στην Αθήνα κατά το 1916-1917. Ν. Αρώνης (1984), *Αναθήματα από την εφηβεία του φίλου μου Γιώργου Σεφέρη*, Αθήνα, Εκδόσεις Ενώσεως Σμυρναίων, σσ. 12-13.

Μετά τη μετακόμισή της στην Αθήνα η κοινωνική της δράση ήταν συνεχής. Ανάμεσα στο 1917 και το 1922 εργάστηκε στο Ορφανοτροφείο Θυμάτων Πολέμου⁸ καθώς και στο Εμπειρικό Ασυλο Αστέγων Παιδιών⁹. Κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο προσέφερε την υπηρεσία της ως νοσοκόμα. Το 1922 μετά την Καταστροφή ίδρυσε, σε συνεργασία με την Αύρα Θεοδωποπούλου, το Προσφυγικό Οργανοτροφείο «Εθνική Στέγη» για τα θύματα της Καταστροφής¹⁰, του οποίου διετέλεσε διεθύντρια ως το τέλος της ζωής της το 1968.

Όταν ξεκίνησε το ελληνικό φεμινιστικό κίνημα στρατεύτηκε στον αγώνα για τα γυναικεία δικαιώματα ως σύμβουλος του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων και ως αντιπρόεδρος του διοικητικού Συμβουλίου του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, αξίωμα που άσκησε επί 24 χρόνια. Συνεργάστηκε με την σειρά Φεμινιστική Βιβλιοθήκη και με διάφορα περιοδικά του κινήματος όπως στο *Δικαίωμα της Γυναίκας*, *Αγώνας της Γυναίκας* ή *Ελληνίς* δημοσιεύοντας άρθρα κυρίως με θέμα τις γυναίκες αλλά και τους ανηλίκους. Πήρε μέρος στα διεθνή συνέδρια για τα γυναικεία δικαιώματα που πραγματοποιούνταν σε διάφορα μέρη του κόσμου. Το 1920 ταξίδεψε στην Χριστιανία (σημερινή Όσλο), ως εκπρόσωπος του Εθνικού Ελληνικού Συμβουλίου και το 1923 στη Ρώμη. Το 1925 πήγε στο Washington ως επίσημος αντιπρόσωπος της Ελληνικής Κυβέρνησης και το 1931 στο Βελιγράδι ως αντιπρόσωπος του Ελληνικού

8 Η ιστορία του Ορφανοτροφείου Θυμάτων Πολέμου χρονολογείται από το 1912 και περιέθαλπε παιδιά θυμάτων πολέμου. Το 1978 επειδή δεν υπήρχαν τέτοιας κατηγορίας παιδιά, μετονομάστηκε σε Πρότυπο Εθνικό Νηπιοτροφείο, ενώ στις μέρες μας φιλοξενεί παιδιά θύματα της κρίσης. Βλ. <http://www.newsbomb.gr/ellada/news/story/369273/ston-dromo-kindyneoygn-na-vrethoyn-ta-paidia-toy-nipiotrofeiou-vid> [ανάκτηση 24/02/2017]

9 Πρόκειται για το μετέπειτα Αναμορφωτήριο Ίδρυμα Θηλέων, με έδρα στην Οδό Παναγή Κυριακού και Έλενας Βενιζέλου.

10 Το Ορφανοτροφείο είχε έδρα στην Καλλιθέα ως το 1932, όποτε εγκαταστάθηκε στη Νέα Σμύρνη με επίσημη πλέον αναγνώριση από το Υπουργείο Παιδείας. Λειτουργήσε, ακόμα και στα χρόνια της Κατοχής, ως Ορφανοτροφείο. Στις μέρες μας είναι Κέντρο Κοινωνικής Δραστηριότητας και Προστασίας Νεολαίας της Νέας Σμύρνης, φιλοξενεί παιδικό σταθμό και αποτελεί στέγη διαφόρων πολιτιστικών εκδηλώσεων του Δήμου. Βλ. Α. Δεσποτοπούλου, Μ. Φουντουλάκη (2004), *Οδωνυμικά της Νέας Σμύρνης: οι ονομασίες των οδών*, Αθήνα, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, σ. 87.

Συμβουλίου Δικαιώματος των Γυναικών. Σχετικά με όλα αυτά τα συνέδρια συνήθιζε να γράφει μία έκθεση στα φεμινιστικά περιοδικά *Ελληνίς*¹¹ και *Ο Αγώνας της Γυναίκας*.

Στα 24 χρόνια που διατέλεσε αντιπρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων αγωνίστηκε όχι μόνο για τα γυναικεία δικαιώματα, αλλά επίσης για την αναζήτηση της πατρότητας, τη δικαστική αναγνώριση των εξώγαμων παιδιών και γενικότερα για τα δικαιώματα των ανηλίκων από νομικής και από κοινωνικής άποψης. Το 1927 οραμάτισε τα παιδικά δικαστήρια, θέμα για το οποίο έγραψε και πολλά άρθρα στα περιοδικά του κινήματος, αλλά και ένα δοκίμιο. Πέθανε το 1968.

Έργα της είναι:

Κοινωνική και ιστορική μελέτη περί φυσικών τέκνων, Αθήνα, Αθηνά, 1922.

«Εντυπώσεις από το γυναικείο συνέδριο της Ρώμης», *Ελληνίς*, τχ. 6-7, 1923.

«Γιατί χρειάζεται την ψήφο η νοικοκυρά», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τχ. 5, 1923.

«Μια γυναικεία μεγαλοφυΐα», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τχ. 7, 1924.

«Από την εργασίαν των προφύγων», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τχ. 12, 1924.

«Εκθεσις της αντιπροσώπου του ΕΣΕ και της Κυβερνήσεως κ. Άννας Παπαδημητρίου», *Ελληνίς*, τχ. 11, 1925.

«Πρωτοχρονιάτικες εορτές», *Ελληνίς*, τχ. 1, 1925.

«Τα παιδικά δικαστήρια», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τχ. 40, 1927.

«Παιδικά Δικαστήρια», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 84, 1929.

Για το μεσοπολεμικό ελληνικό φεμινιστικό κίνημα

Το μεσοπολεμικό φεμινιστικό κίνημα ξεκίνησε στην Ελλάδα κατά το 1920 όταν, με τις νέες πολιτικές τάσεις, όπως τον σοσιαλισμό και τον κομμουνισμό, αλλά και την προσπάθεια του Ελευθέριου Βενιζέλου για φιλελεύθερο εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας (Αθανασιάδης 2007:15), άρχισαν να αναδύονται τα πρώτα φεμινιστικά σωματεία. Έτσι στα τέλη του 1919 ιδρύονται ο Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών και το

11 Για το περιοδικό *Ελληνίς* βλ. Ε. Νιξαργλίδου, *Το περιοδικό «Ελληνίς»*, και για το περιοδικό *Ο Αγώνας της Γυναίκας* βλ. Ξ. Πετρινώτη (2006) «Ένας παλαιομοδίτικος τίτλος για ένα μοντέρνο περιοδικό» Αθήνα, στο http://www.genderpanteion.gr/gr/arχεια_agonas.php [ανάκτηση 14/03/2017]

Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων και το 1920, ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας. Ορισμένα από αυτά τα σωματεία αντιστοιχούσαν με τις διάφορες πολιτικές τάσεις, ενώ άλλα αντιστοιχούσαν και σε διεθνείς οργανώσεις όπως το Διεθνές Συμβούλιο Γυναικών, η Διεθνής Ένωση για τη Γυναικεία Ψήφο ή ο Διεθνής Σύνδεσμος «Ειρήνη και Ελευθερία» (Αβδέλα - Ψαρά 1985:33-34).

Το μεσοπολεμικό φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα διαχωρίζεται σε δύο σαφείς τάσεις, την ριζοσπαστική αντιπροσωπευόμενη από τον Σύνδεσμο για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και τη συντηρητική από το Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων και το Λύκειο των Ελληνίδων¹². Οι σοσιαλίστριες και οι κομμουνίστριες επηρέασαν ιδεολογικά ως ένα βαθμό τις δυο αυτές τάσεις (Νιζαρλίδου 2013:48). Τα πιο σημαντικά σωματεία από την άποψη της δράσης και της προβολής τους υπήρξαν το Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων (ΕΣΕ) και ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, τα οποία, τουλάχιστον στη δεκαετία του '20, δεν ήταν εντελώς ασύνδετα, μιας που οι ίδιες γυναίκες ήταν κατά περιόδους σημαντικά στέλεχη και των δύο αυτών σωματείων.

Το ΕΣΕ ιδρύθηκε το 1919 από μία μικρή ομάδα γυναικών της αστικής κυρίως τάξης¹³, μορφωμένες και γλωσσομαθείς. Δημιουργήθηκε ως το ελληνικό τμήμα του Διεθνούς Συμβουλίου (International Council of Women)¹⁴ και γι' αυτό ήταν ενήμερες για τις εξελίξεις και τις αλλαγές που γινόταν σε άλλες χώρες (Νιζαρλίδου 2003: 20). Το ΕΣΕ αποτελούσε ομοσπονδία σωματείων και μέλη του ήταν ο Σύνδεσμος για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και ο Σοσιαλιστικός Όμιλος Γυναικών, μεταξύ άλλων. Κάτω από το κοινό σκοπό της ισότητας δικαιωμάτων των δύο φύλων (Καλλιγιά 2008: 11), το ΕΣΕ σκόπευε να συνδέσει όλα τα γυναικεία σωματεία της

12 Το Λύκειο ήταν, στην εποχή του μεσοπολέμου, κατάλοιπο του παλιού φεμινισμού και θεωρούνταν πλέον πολύ συντηρητικό. Βλ. Ε. Νιζαρλίδου, *Το περιοδικό «Ελληνίς»*, σ. 31.

13 Μεταξύ τους ήταν η Άννα Παπαδημητρίου. Άλλες από αυτές τις γυναίκες ήταν η Αικατερίνη Πασπάτη, η Σοφία Σλήμαν και η Ελένη Γρίβα. βλ. Ε. Νιζαρλίδου, *Το περιοδικό «Ελληνίς»*, σ. 20.

14 Πρόκειται για την πιο παλιά διεθνή οργάνωση για τα δικαιώματα των γυναικών. Ιδρύθηκε το 1888 από την Susan B. Anthony, την May Wright Sewell και την Frances Willard μεταξύ άλλων. Βλ. Σχετικά Beyers, L. (2005), *Des Femmes Qui Changent le Monde: Histoire du Conseil International des Femmes, 1888-1988*, Bruxelles, Racine.

χώρας και πράγματι, σε λίγα χρόνια ο αριθμός μελών αυξήθηκε σημαντικά. Ωστόσο, ο συντηρητικός χαρακτήρας που απέκτησε σταδιακά, και μεν του επέτρεψε να συνεχίσει τη δραστηριότητά του επί τη δικτατορία του Μεταξά και να επιζήσει ως τον πόλεμο, θα σημάδευε επίσης την κατάργισή του. Το 1940 αποσύρθηκε από το Διεθνές Συμβούλιο, του οποίου ήταν μέλος από την ίδρυσή του, και λίγο αργότερα άρχισε να λειτουργεί ως αποκλειστικά φιλαθρωπικό σωματείο (Αβδέλα - Ψαρά 1985: 44).

Η ίδρυσή του Σύνδεσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας από την Αύρα Θεοδοροπούλου και τη Μαρία Νεγροπόντη θεωρείται «σαφής τομή με τις προηγούμενες πραγματικότητες του κινήματος» (Αβδέλα - Ψαρά 1985: 38). Ο Σύνδεσμος κατάφερε να εναρμονίζει με τις ανάγκες των καιρών και να διεκδικήσει με τον πιο πειστικό τρόπο τα αιτήματα του φεμινιστικού κινήματος (Ψαρρά 1992:67, Νιξαρηλίδου 2003:18). Οι διεκδικήσεις του αφορούσαν τις φιλελεύθερες αξίες της ισότητας, της δικαιοσύνης και της ελευθερίας, με κεντρικό στόχο την απόκτηση των πολιτικών δικαιωμάτων. Αν και συνεργάστηκε στενά με το ΕΣΕ, του οποίου ήταν μέλος, με τον καιρό προέκυψαν διαφωνίες πάνω από κεντρικά θέματα που οδήγησαν τον Σύνδεσμο να αποχωρήσει από την ομοσπονδία το 1934¹⁵. Αντίθετα με το ΕΣΕ, ο Σύνδεσμος δεν κατάφερε να ξεπεράσει την λογοκρισία της μεταξικής δικτατορίας και η δραστηριότητά του διακόπηκε το 1936 (Αβδέλα - Ψαρά 1985: 44).

Παρά τις διαφωνίες που οδήγησαν στον χωρισμό τους, τόσο ο Σύνδεσμος όσο και το ΕΣΕ, προσπάθησαν να μην συγκρουσθούν μεταξύ τους και να αγωνίζονται ενιαία για τις κοινές τους διεκδικήσεις. Απέφευγαν να ταυτιστούν με καμία κομματική παράταξη θεωρώντας ότι μόνο αν απαλάσσονταν από κάθε κομματικό έλεγχο μπορούσαν να συσπειρώσουν όλες τις γυναίκες (Αβδέλα - Ψαρά 1985: 27). Αντιλαμβανόμενες ότι, για να κατορθώσουν τους στόχους ο αγώνας τους έπρεπε να λάβει υπ' όψιν όλα τα κοινωνικά προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες, ασχολήθηκαν ενεργά με θέματα όπως η μισθωτή εργασία, η κοινωνική αλλαγή, η

15 Ο διχασμός μεταξύ το ΕΣΕ και το Σύνδεσμο οφείλετο στις ασυμβίβαστες διαφορές τους πάνω από το θέμα της ψήφου. Οι κυρίες του ΕΣΕ τάχθηκαν υπέρ της σταδιακής απόκτησης του δικαιώματος στην ψήφου και θεωρούσαν ότι αυτό έπρεπε στην αρχή να περιορίζεται μόνο στις μορφωμένες γυναίκες και στις δημοτικές εκλογές, ενώ οι κυρίες του Σύνδεσμου υποστήριζαν την άμεση απόκτηση του δικαιώματος. Βλ. Δ. Σαμίου, «Η διεκδίκηση της ισότητας: τα φεμινιστικά έντυπα το Μεσοπόλεμο (1920-1940)», στο *Διαβάζω*, τ. 198, 14.9.88, σ. 25, Ε. Νιξαρηλίδου, *Το περιοδικό «Έλληνες»*, σ. 51.

εκπαίδευση, το οικογενειακό δίκαιο, η προστασία της μητρότητας και των εξώγαμων παιδιών, η Καταστροφή του κρατικού διακανονισμού της πορνείας και, μετά την καταστροφή, η αποκατάσταση των προσφύγων (Πυργάκη 2008:145-152). Παράλληλα έφεραν εις πέρας μία πάρα πολύ σημαντική κοινωνική δράση. Ιδρύματα όπως η Ανώτερη Γυναικεία Σχολή, το ορφανοτροφείο «Εθνική Στέγη» ή ο Σύλλογος προστασίας κρατουμένων γυναικών και ανηλίκων είναι μερικές μόνο από τις πιο σημαντικές πρωτοβουλίες των φεμινιστικών αυτών σωματείων.

Οι φεμινίστριες του μεσοπολέμου βρήκαν διαφορετικά μέσα να εκφραστούν. Συνηθείς ήταν οι διαλέξεις πάνω από κοινωνικά θέματα που αφορούσαν τις γυναίκες και τους ανηλίκους, καθώς και τα διαβήματα για νοσοσχέδια και οι δημόσιες συγκεντρώσεις (Αβδέλα - Ψαρά 1985: 40). Πολύ σημαντική επίσης ήταν η διεθνής δραστηριότητα, με τακτική συμμετοχή εκπροσώπων του Συνδέσμου και του ΕΣΕ στα Διεθνή Συνέδρια που λάμβαναν μέρος σε διάφορες χώρες. Χαρακτηριστικό του κινήματος είναι επίσης η πλήθωρα περιοδικών που εκδίδονταν και που φανερώνουν τον σκοπό να δώσουν κοινωνική προβολή στο κίνημα (Αβδέλα - Ψαρά 1985: 39). Σχεδόν όλα τα σωματεία είχαν το δικό τους περιοδικό. Έτσι η *Ελληνίς* ήταν το περιοδικό του Εθνικού Συμβούλιο των Ελληνίδων, ο *Αγώνας της Γυναίκας* του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας και η *Σοσιαλιστική ζωή* του Σοσιαλιστικού Ομίλου Γυναικών. Τα περιοδικά αυτά αποτελούσαν έναν πολύ σημαντικό τρόπο να αγγίζουν κοινωνικά θέματα και να συσπειρώσουν τις άλλες γυναίκες.

Πρέπει να επισημανθεί όμως, ότι οι φεμινίστριες του μεσοπολέμου δεν αποτελούσαν παρά μία μικρή μειοψηφία. Το κίνημά τους δεν φούντωσε στην ελληνική κοινωνία. Στην αρχή περιοριζόταν μόνο στην Αθήνα και τον Πειραιά και οι ιδέες τους πολύ δύσκολα έφταναν στην επαρχία, με εξαίρεση τη Θεσσαλονίκη, που εντάχθηκε στο κίνημα το 1928(Αβδέλα - Ψαρά 1985: 26). Πολύ ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι ελάχιστες ήταν οι γυναίκες που εγγράφηκαν στους καταλόγους όταν επιτέλους τους δόθηκε το δικαίωμα να ψηφίζουν στις δημοτικές εκλογές το 1932¹⁶.

Στη δεκαετία του '30 η οικονομική κρίση, η παλινόρθωση της Μοναρχίας και η δικτατορία του Μεταξά δυσχέραναν πολύ τη δραστηριότητα των φεμινιστριών (Αθανασιάδης 2007: 19). Οι καρποί του

16 Η Κυβέρνηση του βενιζέλου απέδωσε το δικαίωμα του εκλέγειν αλλά όχι του εκλέγεσθαι μόνο στις εγγράμματες γυναίκες άνω των 30 ετών και μόνο στις δημοτικές εκλογές. Ε. Αβδέλα και Ε. Ψαρά, *Ο φεμινισμός*, σ. 26.

φεμινιστικού αγώνα αυτής της περιόδου ήταν λίγοι και οι επιτυχίες του θεωρήθηκαν μικρές σε σχέση με τους στόχους που είχαν. Δεν αμφιβάλλεται όμως για τη σημασία της συνεισφοράς του στο ιδεολογικό επίπεδο που θα αποτελούσε τη χειραφέτηση του μεταπολεμικού και του μεταπολιτευτικού φεμινισμού που θα επιτυχούσε περισσότερα κατορθώματα (Αθανασιάδης 2007: 19).

Για το περιοδικό *Ελληνίς*.

Το μηνιαίο φεμινιστικό περιοδικό *Ελληνίς* ιδρύθηκε από την Ειρήνη Σούτσου, την Ασπασία Μαυρομιχάλη, την Έλδα Νάζου και την Αθηνά Γαϊτάνου-Γιαννού το 1921¹⁷. Ήταν το περιοδικό του Εθνικού Συμβουλίου των Ελληνίδων και, ως περιοδικό της ομοσπονδίας, μάζευε τις περισσότερες συνεργασίες των γυναικών¹⁸ της περιόδου του μεσοπολέμου (Νιξαρλίδου 2003:55). Αν και το ΕΣΕ ακολουθούσε μία συντηρητική τάση, η *Ελληνίς* δεν ανταποκρινόταν σε καμιά ιδεολογική ή πολιτική γραμμή. Με την επιθυμία μιας ενιαίας δράσης (Αβδέλα - Ψαρά 1985: 43) σκόπευε να «αποτελεί όργανο του ΕΣΕ και της γυναικείας κοινωνικής προόδου με τάσεις νεωτερικές συγχρονισμένες»¹⁹. Γι' αυτό και άρθρα όλων των ιδεολογικών και πολιτικών τάσεων του κινήματος ήταν καλοδεχούμενα.

Η *Ελληνίς* αποτελούσε κυρίως όργανο ενημέρωσης για τις δραστηριότητες του ΕΣΕ και των μελών του αλλά και γενικότερα, για την γυναικεία δράση τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό. Στο περιοδικό συναντιούνται λοιπόν πολύ σημαντικές πληροφορίες για τις γυναικείες πρωτοβουλίες της μεσοπολεμικής περιόδου. Από την άλλη, αποτελούσε και όργανο διαφήμισης του φεμινιστικού κινήματος με στόχο να φτάσει σε όσο το δυνατόν περισσότερες γυναίκες.

Σχεδόν όλες οι γυναίκες που συνεργαζόταν με την *Ελληνίς* ήταν μορφωμένες. Μεταξύ τους υπήρχαν λογοτέχνες, γιατροί, κοινωνιολόγοι, παιδαγωγοί και δικηγόροι²⁰, με αναπτυγμένη άποψη πάνω στην κατάσταση της γυναίκας και στα κοινωνικά ή στα δικαστικά ζητήματα. Έτσι, αν και

17 “Τα δεκάχρονα της Ελληνίδος 1921-1930”, *Ελληνίς*, τχ. 5, 1930, σ. 6.

18 Ο αριθμός των συνεργατών ανήλθε σταδιακά από τους 7 έως τους 47 συνεργάτες, μέσα στους οποίους υπήρχαν 40 γυναίκες και 7 άντρες. Βλ. “Τα δεκάχρονα της Ελληνίδος 1921-1930”, *Ελληνίς*, τχ. 5, 1930, σ. 7.

19 «Τα δεκάχρονα της Ελληνίδος 1921-1930», *Ελληνίς*, τχ. 5, 1930, σ. 6.

20 ό.π., σ. 7.

ασχολήθηκαν ιδιαίτερα με το θέμα της ψήφου, προσέγγιζαν και πολλά κοινωνικά θέματα όπως τη μισθωτή εργασία, τη γυναικεία εκπαίδευση, την επαγγελματική κατάρτιση, τη μητρότητα, την πορνεία, τους ανηλίκους, από πολύ διαφορετικές προοπτικές. Πολλές φορές προσέγγιζαν και εθνικά ή πολιτικά θέματα όπως τη μικρασιατική εκστρατεία και, λίγο αργότερα, την Μικρασιατική Καταστροφή και τα κοινωνικά προβλήματα που προέκυψαν από την εισρροή των προσφύγων (Νιζαρλίδου 2003:55).

Το περιοδικό δημοσίευε επίσης κριτικές για θεατρικές, μουσικές ή καλλιτεχνικές εκδηλώσεις, καθώς και βιογραφίες όπου επαινούσαν διάσημες γυναικείες προσωπικότητες όπως την Marie Courie, την Elisabeth Maxwell, την Μαρίας Καλαποθάκη ή της Ιφηγένειας Συγγρού. Από το 1926 το περιοδικό άρχισε να δημοσιεύει επίσης διηγήματα γυναικών και σε λίγο γνωστοί λογοτέχνες της εποχής όπως ο Άλκης Θρύλος, η Μυρτιώτισσα, η Μελισάνθη, η Ρίτα Μπούνη-Παπά, ακόμη και ο Κωστής Παλαμάς δημοσίευαν διηγήματα ή ποιήματα στο περιοδικό (Νιζαρλίδου 2003:55).

Το 1936, μετά την ανακήρυξη της διακτατορίας του Ιωάννη Μεταξά η *Ελληνίς* απέκτησε ένα αρκετά πιο αυστηρό ελληνικοχριστιανικό χαρακτήρα, ενώ οι στάσεις των συνεργατών του έγιναν ακόμα πιο συντηρητικές. Αυτό το γεγονός έχει ερμηνευτεί ως μια προσπάθεια του περιοδικού να επιβιώσει στα χρόνια της μεταξικής δικτατορίας²¹. Ο αποχωρισμός του ΕΣΕ από το Διεθνές Συμβούλιο το 1940 και η μετατροπή του σε αποκελιστικά φιλανθρωπικό σωματείο από απόφαση της Κυβέρνησης (Αβδέλα - Ψαρά 1985: 43, Νιζαρλίδου 2003: 22) σηματοδύαν το τέλος του περιοδικού, η κυκλοφορία του οποίου διακόπηκε τελείως με τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο.

Λίγα λόγια για το κείμενο.

Το κείμενο της Άνας Παπαδημητρίου που παρουσιάζουμε εδώ δημοσιεύτηκε σε τρεις δόσεις στα πρώτα τέσσερα τεύχη του 1921 του περιοδικού *Ελληνίς*. Πρόκειται για μια έκθεση για το Συνέδριο του Διεθνούς Συμβουλίου που έλαβε μέρος στη Χριστιανία (σημερινή Όσλο) το Σεπτέμβρη του 1920 και στο οποίο συμμετείχε η ίδια ως ειδική γραμματέας του Εθνικού Συμβουλίου.

Το κείμενο αποτελεί ένα πολύ ενδιαφέρον τεκμήριο, από τη μία μεριά διότι προσφέρει πολλές πληροφορίες για την φεμινιστική

21 ό.π., σ. 50.

κίνηση τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες. Στην περίπτωση της Νορβηγίας αξίζει να σημειωθεί την θεσμική υποστήριξη εκ μέρους της Κυβέρνησης και του Στέμματος. Όσον αφορά την Ελλάδα, το κείμενο μας δίνει την εντύπωση μίας αρκετά οργανωμένης και σοβαρής κίνησης, αν κρίνουμε από τη συντομία με την οποία δημοσιεύεται αμέσως η έκθεση για το συνέδριο με τα αποτελέσματα του ίδιου και από τις σημαντικές προσωπικότητες που συμμετείχαν σ' αυτό. Πράγματι, αν και τα διάφορα έργα για το φεμινιστικό κίνημα στην Ελλάδα δεν αναφέρουν συνήθως τα ονόματα των αντιπροσώπων στα διεθνή συνέδρια, σ' αυτό το κείμενο διαπιστώνουμε ότι την Ελλάδα αντιπροσώπευαν, εκτός από την Άννα, η Πολύμνια Λάσκαρη και η Έλλη Αδοσίδου, δύο σημαντικές προσωπικότητες όχι μόνο του φεμινιστικού κινήματος, αλλά και του πνευματικού κόσμου, γεγονός που δεν είναι καθόλου ασήμαντο.

Από την άλλη, αποτελεί ένα ωραίο κείμενο ταξιδιωτικών εντυπώσεων όπου η συγγραφέας διηγείται λεπτομερώς όλο τον δρόμο από το New Castle ως το Όσλο, περιγράφοντας τα τοπία και τους ανθρώπους, τα μουσεία που επισκέπτηκε, τις εκδρομές που έκανε και τις καλλιτεχνικές εκδηλώσεις που παρακολούθησε, πάντα με τον θαυμασμό και την γοητεία κάποιου που βλέπει αυτά τα πράγματα για πρώτη φορά.

Το πιο σημαντικό όμως, είναι το γεγονός ότι μας δίνει την ευκαιρία να πλησιάσουμε το πρόσωπο που μας ενδιαφέρει με τον πιο άμεσο τρόπο. Μέσα στο κείμενο η Άννα εκφράζει, στο πρώτο πρόσωπο, όχι μόνο τις εντυπώσεις που της προκαλεί το ταξίδι, αλλά και ποιες ήταν οι περιστάσεις στις οποίες το αποφάσισε. Συναντάμε έτσι μία πολύ ανεξάρτητη -ακόμα και τολμηρή- γυναίκα που, δίχως άδεια κανενός, παίρνει την απόφαση να ταξιδέψει στη Νορβηγία μόνη της στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Αυτό το γεγονός αποτελεί σαφή απόδειξη ότι ήταν συνεπής με τα ιδεώδη και τις διεκδικήσεις που υποστήριζε και ότι το φεμινιστικό κίνημα είχε αρχίσει να φουντώνει έστω και σε ένα μικρό μέρος της ελληνικής κοινωνίας²². Παρά την καθαρεύουσα στην οποία είναι γραμμένο, το κείμενο είναι απλό, άμεσο, ακόμα και συμπαθητικό, με κάποια κωμικά σχόλια, και μας ανακαλύπτει την θερμή και ευγενική προσωπικότητα της συγγραφέως.

Πολύ ενδιαφέρον επίσης είναι το θέμα της γλώσσας. Καθώς είπαμε, το κείμενο είναι γραμμένο σε αρκετά απλή καθαρεύουσα²³, στην

22 Βεβαία αυτό έχει σχέση εν μέρει και με τους οικονομικούς πόρους της οικογένειας.

23 Το περιοδικό *Ελληνίς* συνήθιζε να δημοσιεύει τα άρθρα του στην καθαρεύουσα.

οποία η συγγραφέας δείχνει ευχέρια. Υπάρχουν όμως πολλαπλά στοιχεία που αλλάζουν από τη μία δόση στην άλλη ή ακόμα και μέσα στην ίδια δόση. Έτσι π.χ., πολλές φορές γράφει το τελικό ν στις θηλυκές αιτιατικές και άλλες φορές το ξεχνάει. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με τις προθέσεις, τις περισσότερες φορές τις γράφει στην αρχαία τους μορφή (εις, εξ), αλλά κάπου κάπου ξεχνιέται και τις γράφει στη δημοτική (σε, από). Αυτό το γεγονός δείχνει ότι, παρόλο που αναμφίβολα κατείχε την καθαρεύουσα, δεν ήταν η φυσική της γλώσσα.

Παρουσιάζουμε το κείμενο αυτό και την εισαγωγή ως μία πρώτη επαφή με το πρόσωπο και το έργο της Άννα Παπαδημητρίου, με την ελπίδα ότι μία εκτενέστερη έρευνα θα μπορέσει, παρά τις πολλές δυσκολίες, να φέρει περισσότερους καρπούς για μελλοντικές εργασίες.

ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΑΣ

Από την Άννα Παπαδημητρίου

Εἰς τὰς ἀρχὰς Σεπτεμβρίου 1920 εὕρισκόμενη εἰς Λονδίνον διότι ἤθελα νὰ εἰσαγάω τὴν κόρη μου εἰς Ἀγγλικὴν γεωπονικὴν Σχολήν²⁴. Ἐκεῖ συναντήθην μὲ δύο ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ε.Σ.Τ.Ε.Ι²⁵ διὰ τὸ Συνέδριον τῆς Χριστιανίας, τὴν Καν. Ἐ. Ἀδοσλίδου²⁶ καὶ τὴν Δα. Πολύμνιαν Λάσκαρη²⁷. Ἐφευγαν διὰ τὴν Νορβηγία καὶ μὲ ὄλην τὴν ἐπιθυμίαν που

24 Κόρη της ήταν η μετέπειτα συγγραφέας Έλλη Παπαδημητρίου η οποία σπούδασε Γεωπονία με την πρόθεση να εγκατασταθεί στη Μαγνησία ώστε να δουλέψει τα αγρικά εδάφη της οικογένειάς της. Μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή όμως όλη η ακίνητη περιουσία τους χάθηκε. Βλ. Ι. Πετροπούλου (1999-2000) «Αρχείο Έλλης Παπαδημητρίου», σσ. 281.

25 Εθνικό Συμβούλιο Τμήμα Ελληνίδων Γυναικών.

26 Πρόκειται για την Έλλη Αδοσίδου η οποία γεννήθηκε το 1879 στην Τουρκοκρατούμενη Θεσσαλονίκη. Σπούδασε νοσοκόμα στη Γερμανία και την Ελβετία και προσέφερε εθελοντικά τις υπηρεσίες της κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους, καθώς και κατά τον Α' και Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Εργάστηκε επίσης σε διάφορες οργανώσεις για τη φροντίδα των ορφανών παιδιών. Όταν ξεκίνησε στην Ελλάδα το φεμινιστικό κίνημα, πήρε μέρος στον αγώνα ως μέλος του ΕΣΕ. Βλ. Γ. Αδοσίδης (2016), *Εξήντα χρόνια ελληνικής ζωής. Έλλη Α. Αδοσίδου*, Lulu Press.

27 Για την Πολύμνα Λάσκαρη βλ. σημ. 1.

είχα να τās συνοδεύσω, διότι όλα τὰ ζητήματα τὰ ἀφορῶντα τὴν γυναικεῖαν δράσην πάντοτε μὲ ἐνδιέφεραν ἰδιαίτερος, δὲν ἐφραναζόμεν ὅτι θὰ εἶχα τὸν καιρὸν, διότι τότε ἀκριβῶς συνέπιπτε καὶ ἡ ἔναρξις τῶν μαθημάτων εἰς τὰ σχολεῖα. Ἐν τούτοις αἱ προσωπικαὶ μου ὑποθέσεις ἐτελειώσαν πολὺ γρήγορα καὶ ὑπελόγησα ὅτι θὰ ἐπρόφθανα ἀκριβῶς νὰ φθάσω εἰς Χριστιανία τὴν προπαραμονὴν τοῦ Συνεδρίου. Χάρις εἰς τὴν τάξιν μεθ' ἧς διεξάγονται ὅλα ἐν Ἀγγλία, ἐντὸς 48 ὥρων ἀπὸ τῆς ἀποφάσεως μου, εἶχα ἤδη κανονίσει τὰ τοῦ διαβατηρίου καὶ εἰσιτηρίου καὶ εὐρισκόμην ἐπάνω εἰς τὸ Jupiter τῆς British-Norwegian Line καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν Χριστιανία.

Ἡ Βόρειος θάλασσα μολαταῦτα ὑπῆρξε κάθε ἄλλο ἢ ἐνθαρρυντικὴ. Τὸ ταξίδι δὲν εἶνε μεγάλο, ἐφύγαμε εἰς τὰς 9 Σεπτεμβρίου Σάββατον, κατὰ τὰς 6 μ.μ. καὶ τὴν Κυριακὴν τὰ μεσάνυχτα εἶχαμε φτάσει εἰς τὸ Bergen. Τὰ πλοῖα εἶνε ὠραία, ἡ περιποίησις καλὴ, καθαριότης ἄκρα, ἀλλὰ τὶ θάλασσα, θέε μου τὶ θάλασσα καὶ τὶ οὐρανός! Ἐγνώρισα ἔκτοτε Ἄγγλους ναυτικούς, οἱ ὅποιοι τὴν ἀποκαλοῦν the worst thing in the worler. Πλαγιασμένη στὸ κρεββάτι μου σχεδὸν μόλις ἀφήναμε τὸ New Castle ἤκουα τὰ ἀντικείμενα τοῦ πλοίου νὰ κατακυλοῦν εἰς ὅλας τὰς διευθύνσεις, ποτὲ δὲν ἤσθάνθην τόσο ὀξεία νοσταλγία, ποτὲ ἡ Ἑλλάς μὲ τὸν ὠραῖο τῆς οὐρανὸ καὶ τὴν γαλάζια θάλασσα δὲν μοῦ εἶχε φανῆ πειὸ θελκτικὴ, ἀλλὰ καὶ τόσο, τόσο μακρυνά, ποτὲ ἡ γυναικεῖα δρᾶσις καὶ τὰ συνέδρια τόσο ἀπηλλαγμένα ἐνδιαφέροντος. Εὐτυχῶς τελειώνουν καὶ τὰ δυσάρεστα ὅσο καὶ τὰ εὐχάριστα καὶ ἐφθάσαμε εἰς τὸ Bergen, ὅπως εἶπα κατὰ τὰς 12 μ.μ. Τὴν Δευτέρα τὸ πρωὶ ἀφῆκα τὸ Jupiter καὶ ἐπῆγα πρὸς τὸ σιδηροδρομικὸ σταθμὸ διὰ νὰ πάρω τὸ τραῖνο, τὸ ὅποιον φεύγει κατὰ τὰς 9 π.μ. Ἀπὸ τὰ Bergen τὰ μέρη, τὰ ὅποια διασχίζει ὁ σιδηροδρόμος διὰ νὰ φθάσῃ στὴ Χριστιανία, θεωροῦνται ἀπὸ ἀπόψεως εὐσιακῆς καλλονῆς ἀπὸ τὰ ὠραιότερα τοῦ κόσμου. Ὑπάρχουν δὲ εἰς τοὺς σιδηροδρόμους αὐτοὺς ἰδιαίτερα διαμερίσματα πολυτελείας “Observation cars” μὲ τὰ παράθυρα ἀποτελούμενα ἀπὸ ἓνα ὀλόκληρο γυαλί, διὰ νὰ ἔχουν οἱ ταξιδιωτὰ τὴν εὐκελίαν νὰ θαυμάσουν τὴν μαγευτικὴν φύσιν τῆς Νορβηγίας. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν τῶν διαμερισμάτων καὶ τῶν ἄλλων πρώτης θέσεως εἶναι ἐλάχιστη, ὥστε ἀπέφασισα νὰ τὴν πληρώσω καὶ νὰ ἀπολαύσω μὲ ἡσυχία τὴν θέαν τῆς φύσεως, ἡ ὅποια στὴν ψυχικὴ μου κατάστασι εἶτανε ἴσως ἡ μόνη θεραπεία. Διότι ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς κόπους καὶ τὴν νοσταλγία ἔφθανα στὴν Χριστιανία χωρὶς νὰ ξεύρω λέξι Νορβηγικὴ καὶ χωρὶς νὰ ἔχω καθόλου ιδέαν τῶν ξενοδοχείων τῆς Χριστιανίας οὔτε εἰς ποιὸ ἐξ αὐτῶν κατέλυσε ἡ Ἑλληνικὴ ἀποστολή. Εἶνε δὲ γνωστόν, ὅτι σήμερα εἰς τὴν μεταπολεμικὴν ἐποχὴν, ἡ κίνησις ἔχει αὐξήσει τόσο, ὥστε συχνὰ συμβαίνει τὰ ξενοδοχεῖα

νὰ εἶνε ὑπερπλήρη καὶ τὸ ζήτημα τῆς καταλύσεως εἶνε ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα τόσο δὲ περισσότερο που ἔφθανα στὸ Season τῆς Χριστιανίας καὶ εἰς ἐποχῆς συνεδρίου. Ἐπήγαινα λοιπὸν μὲ τὴν ἀνησυχία τῆς ἀβεβαιότητας καὶ ἐσκεπτόμην μὲ τὴν τρόπον θὰ κατορθώσω ἄραγε εἰς τὰς 11 1/2 τὸ βράδυ, ὥρα που φθάνει συνήθως τὸ τραῖνο, νὰ ἀνακαλύψω δύο ἄτομα σὲ μία ὀλόκληρη προτεύουσα. Παίρνω λοιπὸν τὴν θέσι μου διὰ observation car καὶ πηγαίνω νὰ ἐγκατασταθῶ, ὅτε παρατηρῶ ἐπάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ κάθισμά μου μία εἰδοποίησι, ἓνα ἀπλὸ φύλλο χαρτί. Διαβάζω καὶ βλέπω ὅτι αἱ κυριαὶ τοῦ E. Σ²⁸, αἱ φθάνουσαι εἰς τὴν Χριστιανία διὰ τὸ Συνέδριον, παρακαλοῦνται χάριν εὐκολίας νὰ ἀπευθυνθοῦν εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ Δ. Συμβουλίου²⁹, τὸ εὐρισκόμενον ἐντὸς τοῦ σταθμοῦ. Σώθηκα! Ὑπάρχει ἓνας Θεὸς διὰ τοὺς τολμηροὺς ἢ μᾶλλον γιὰ ἐκείνους που δὲν ἀποθαρρύνονται εὐκολα. Αὐτὴ ἡ μικρὰ λεπτομέρεια θὰ σᾶς δώσῃ νὰ κατανοήσετε τὰ τοῦ Νορβηγικοῦ χαρακτῆρος γενικῶς καὶ τὰ τῆς ὀργανώσεως τοῦ συνεδρίου ἰδιαιτέρως. Τίποτε δὲν ἀφίεται εἰς τὴν τύχη· καμμιά ἀβάσιμος αἰσιοδοξία πουθενά, εἰς ὅλα σκέψεις καὶ πρόνοια μέχρι τῶν ἐλάχιστων λεπτομερειῶν, ἀπὸ τὰς ὁποίας πάντοτε ἐξαρτᾶται ἡ συνολικὴ ἐπιτυχία κάθε ἐπιχειρήσεως. Καὶ ἔτσι οἱ Νορβηγοὶ μὲ ὄλην τὴν πτώχειαν τοῦ ἐδάφους των καὶ ὅλας τὰς σκληρὰς κλιματολογικὰς συνθήκας ὑπὸ τὰς ὁποίας ἐξελίσσονται, προοδεύουν ἐκ παραλλήλου μὲ τοὺς πλουσιώτερους καὶ εὐτυχέστερους λαοὺς τῆς Εὐρώπης καὶ παρουσιάζουν εἰς τὰ ὄμματα τῶν ξένων ἓναν συμπαθητικὸν σύνολον πραγματικῶς πολιτισμένου, ἂν καὶ ἀπλοῦ καὶ λιτοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν τὰ περιμένει ὅλα ἀπὸ τὸν Θεὸ τῆς Νορβηγίας. Ἀφοῦ λοιπὸν ἐδιάβασα τὴν εἰδοποίησιν, ἠσύχασα πλέον καὶ ἀπήλαυσα καθ' ὀλοκληρίαν τὸ μοναδικὸ θέαμα που εἶχα ἐμπρὸς μου.

Μέχρις ἐνὸς σημείου τὸ τραῖνο πηγαίνει μᾶλλον σιγὰ διότι ὁ δρόμος εἶνε πολὺ ἀνηφορικὸς. Περνούσαμε ἀγροὺς καλλιεργημένους, χωρικοὶ ἄνδρες, γυναῖκες, παιδιὰ μὲ τὰ ἐργαλεῖα στὸν ὤμο πηγαινάν με εὐθυμία στὴ δουλειά.

Ἀργότερα, ὅσο ἀνεβαίναμε, διασχίσαμε βουνὰ χιονισμένα, εἰς τοὺς προπόδες τῶν ὁποίων ἐβλεπες [δυσανάγνωστο] μία λιμανίτσα ἠσυχῆ καὶ ἀτάραχῃ σὰν καθρέπτῃ καὶ βαρκοῦλες ἀραγμένες στὴν ξηρά. Καταρράκτες ἀφρισμένοι ἔπεφταν μὲ ὄρμην καὶ πατάγιν ἐκεῖ κοντὰ πελώρια δένδρα ἦταν ξερριζωμένα ἀπὸ τὴν δύναμι τοῦ νεροῦ καὶ πλαγιασμένα κατάχαμα σὰν νικημένοι γίγαντες. Πειὸ πέρα χαριτωμένα καλυβάκια ἀπὸ κορμούς

28 Ἐθνικὸ Συμβούλιο.

29 Διεθνὲς Συμβούλιο.

δένδρων καρφωμένα επάνω στη ράχη του βουνού. Παιδάκια έπαιζαν ροδοκόκκινα έκει γύρω ή έτρωγαν ήσυχα τὸ ψωμάκι των βλέποντας τὸ τραῖνο νὰ περνᾷ. Παντοῦ τὸ ἴδιο θέαμα, παντοῦ ἡ ἴδια αντίθεσις. Ἀφ'ένος ἡ φύσις μεγάλη, ἄγρια, ἀδάμαστος, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ ἄνθρωπος μικρὸς καὶ ἀσθενής, ὁ ὁποῖος μόλα ταῦτα κατώρθωσε νὰ τὴν δαμάσῃ καὶ τὴν ἠνάγκασε νὰ τὸν ἐξυπηρετῇ. Φαίνεται ἐπίσης ὅτι ἀπὸ μηχανικῆς ἀπόψεως ἡ γραμμὴ Bergen-Christiania θεωρεῖται ἔργον μεγάλης ἀξίας, τὸ ὁποῖον ἐπέιχισε καὶ κόπους πολλοὺς καὶ χρῆμα. Ἡ ἀντιπρόσωπος τῆς Κίνας, μετὴν ὁποῖαν ἔτυχε νὰ συνταξοδεύουμε καὶ μετὴν ὁποῖα προσπαθοῦσαμε ν'ἀνταλλάξωμε μερικὲς σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις, μοῦ ἐχρησίμευε μοιραίως ὡς ὄρος συγκρίσεων μεταξὺ τῆς μίας φυλῆς καὶ τῆς ἄλλης.

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι τοῦ Βορρᾶ, αὐτοὶ οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων πειρατῶν τῶν Vikings ἔχουν μέσα τους ψυχὴ δυνατὴν, αἴσθημα ἀκαταμάχητον καὶ σώματα κατάλληλα διὰ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴν ἀγριότητα καὶ βιαιότητα τοῦ κλίματός των. Εἰς αὐτὴν τὴν διηνεκὴ πάλι ἀποκτοῦν δύναμιν καὶ ὑγείαν. Εἶνε σοβαροὶ καὶ αἰσθηματαῖα, ὄχι ὅμως μελαγχολικοί, ἔχουν τὴν ἰσορροπίαν τὴν δυνατὴν ποὺ εἶνε συνηθισμένοι νὰ νικοῦν. Τὸ τραῖνο ἦτανε γεμάτο ἀπὸ κυνηγοὺς, πολλοὶ εἶχαν μαζί τῆς γυναῖκες των ντυμένες καὶ αὐτὲς σχεδὸν σὰν ἄνδρες, ὄχι εὐμορφες, οὔτε κομψές, ἀλλὰ ἀπλές, ὑγιεῖς καὶ συμπαθητικές. Σὲ ἓνα σταθμὸ πήραμε ἓνα ζεύγος μετ' ἓνα μωρὸ καὶ μετ' ἀπειρίαν ἀποσκευῶν. Μπήκαν μέσα ὁ ἄνδρας μετὴν τὴν γυναῖκα του κρέμασαν μία κούνια γιὰ τὸ μωρὸ ὑψηλά, τὸ ἔβαλαν μέσα, τοῦ ἔδωσαν γάλα· τὸ μωρὸ κοιμήθηκε μετὸ κούνισμα τοῦ τραῖνο καὶ οὔτε τὸ κοίταξαν πειὰ, ἕως τὴν ὥρα ποὺ ἔφθασαν. Παντοῦ ἡ ἴδια ἀπλότης, ἡ ἴδια αὐτοπεποιθήσις, οὔτε φασαρία, οὔτε πολλὰ λόγια. Μετὴν ἴδια ἀπλότητα καὶ αὐτοπεποιθήσιν πλησιάζουν καὶ τὰ πειρὸ δύσκολα τὰ πειρὸ περίπλοκα κοινωνικὰ προβλήματα καὶ ἀφοῦ τὰ λύσουν κατὰ τὸν τρόπον τὸν ἰκανοποιητικώτερον βεβαίως γιὰ τοὺς πολλοὺς, ἔρχονται χωρὶς δισταγμὸ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν των.

Κατὰ τὸ μεσημέρι ἐφθάσαμε στὸ Glacier του Finse καὶ κατεβήκαμε σχεδὸν ὅλοι οἱ ἐπιβάτες διὰ νὰ κινηθοῦμε λίγο καὶ νὰ τρέξουμε στὰ χιόνια. Ἡ θεὰ ἦτανε ἀπαράμιλλος, τὸ χιονισμένο καὶ μαγευτικὸ βουνὸ καὶ κοντὰ μία λίμνη μεγάλη καὶ ταραγμένη σὰν θάλασσα. Κατέβηκα διὰ νὰ θαυμάσω τὰ νερά της καὶ τὸ πρασινωπὸ χρῶμα των μετ' ἔκανε νὰ νοσταλγίσω τὰ γαλάζια κύματα τοῦ Αἰγαίου. Ἐκανε κρύο ἀρκετό, ἐπέστρεψα στὸ τραῖνο καὶ δὲν ἀργήσαμε νὰ φύγωμε διὰ νὰ σταθοῦμε πάλι ὕστερα ἀπὸ ὀλίγο καὶ οὔτω καθ' ἑξῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ κουραστικὸ σημεῖο αὐτῆς τῆς γραμμῆς, εἶχε τόσοσους πολλοὺς σταθμοὺς ὥστε φθάνει κανεὶς κυριολεκτικῶς

ἀποκαμωμένος καὶ ἀργὰ τὴν νύχτα στὴν Χριστιανία, πολλάκις μετὰ τὰ μεσάνυχτα. Ἐμεῖς εἶχαμε τὴν τύχη νὰ φθάσωμε εἰς τὰς ἑνδεκα. Μόλις λοιπὸν στάθηκε τὸ τραῖνο, παίρνω ἀμέσως τῆς βαλίτζες μου, πηδῶ ἀπὸ τὸ βαγόνι καὶ κατευθύνομαι πρὸς τὸ γραφεῖον τοῦ Διεθνoῦς Σ. τὸ ὁποῖον ἐφαίνετο κάλλιστα χάρις εἰς τὰ φωτεινὰ γράμματα τὰ ὅποια εἶχε ἀπ' ἔξω. Ἐκεῖ μερικὲς Κυρίες τοῦ Νορβηγικοῦ Ε. Σ. ἐδέχοντο τῆς ταξειδιώτισες μὲ μεγάλη καλωσύνη καὶ εὐγένεια. Ἀμέσως μὲ ἐπληροφόρησαν ὅτι δύο μέλη τῆς Ἑλληνικῆς ἀποστολῆς κατέλυσαν εἰς τὸ Hotel Bristol καὶ μία χαριτωμένη δεσποινὶς ἐπέμεινε παρ' ὄλας μου τὰς διαμαρτυρίας νὰ φροντίσῃ ἢ ἴδια διὰ τὰς ἀποσκευάς μου, ἀφοῦ δὲ τὰ ἐτελείωσε ὅλα μόνη τῆς, μὲ συνόδευσε εἰς τὸ αὐτοκίνητον καὶ μέχρι τοῦ ξενοδοχείου, χωρὶς νὰ με ἀφήσῃ οὔτε νὰ κοπιᾶσω, οὔτε νὰ πληρώσω τὸ παραμικρό. Ἡ Κυρία Ἀδοσίδου καὶ ἡ ἀδελφή μου Δνις. Λάσκαρη ἐξεπλάγησαν καὶ ἐγέλασαν μὲ τὴν αἰφνιδίαν ἄφιξίν μου, ὁμολογῶ δὲ ὅτι ἡ παρουσία των συνετέλεσε οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νὰ διαλύσῃ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς νοσταλγίας. Τὴν ἐπαύριον, παραμονὴν τῆς ἐνάρξεως τοῦ Συνεδρίου, ἔφθανε μέσον Δανείας καὶ ἡ Γενικὴ Γραμματεὺς του Ε. Σ. τῶν Ἑλλήν. Γ. Δνις Ἀντωνοπούλου³⁰. Αἱ συνάδελφοί μου μὲ ἐβοήθησαν ἀμέσως εἰς τὸ νὰ κανονίσω τὰ τῆς θέσεώς μου καὶ χάρις εἰς τὴν ιδιότητά μου ὡς εἰδικῆς γραμματεὺς τοῦ Ε. Σ. τῶν Ε. Γ. παρακολούθησα καὶ τὰς γενικὰς συνεδριάσεις τοῦ τμήματος τῆς ψήφους. Ἀλλὰ καὶ αἱ ἀπλαῖ ἐπισκέπτρια ἀκόμα καὶ ἂν δὲν ἦσαν μέλη Ἐθνικῶν Συμβουλίων εἶχαν τὸ δικαίωμα τῆς αἰτήσεως τῶν νὰ παρακολουθήσουν καὶ τὰς γενικὰς συνελεύσεις καὶ τὰς ἰδιαίτερας συνεδριάσεις τῶν τμημάτων χωρὶς ὅμως νὰ ἀναμιγνύονται εἰς τὰς συζητήσεις, οὔτε νὰ ἔχουν δικαίωμα ψήφου.

Ἡ ὑποδοχὴ ἢ ὅποια μᾶς ἔγινε ἐκεῖ ἦτο πραγματικῶς θερμότατη. Τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον τῆς Χριστιανίας ἐψήφισε γενναῖον ποσὸν διὰ τὴν περιποίησιν τῶν ἀντιπροσώπων. Ὁ βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα προσεκάλεσαν τῆς Κυρίες εἰς ἐπίσημον τσαί καὶ ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν εἰς γεῦμα. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Εθ. Συμβούλιον τῆς Νορβηγίας πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι αἱ Νορβηγίδες εἶχαν φροντίσει ὄχι μόνον διὰ τὸ πρακτικόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ καλλιτεχνικόν καὶ διασκεδατικόν μέρος τῆς συγκεντρώσεως αὐτῆς.

30 Πρόκειται για τὴν Ελένη Ἀντωνοπούλου, υφηγήτρια τῆς Πολιτικῆς Οικονομίας τοῦ Πανεπιστήμιου τῶν Βρυξελλῶν καὶ μέλος τοῦ Διεθνoῦς Γραφείου Ἐργασίας. Βλ. Α. Στουδίτη, (1935), «Η ελληνίδα ὡς επιστήμων», *Ελληνίς*, τχ. 2, σ. 58.

Ἡ Κυβέρνησις εἶχε θέσει εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Κυριῶν τὸ Βουλευτήριον. Ἐκεῖ ἐγένοντο αἱ συνεδριάσεις τῶν τμημάτων καὶ εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν αὐτοῦ αἱ γενικαὶ συνελεύσεις. Ἐκεῖ ὑπῆρχεν αἴθουσα πληροφοριῶν μὲ ἀπειρίαν ἐντύπων σχετικῶν μὲ τὴν ἐργασίαν τοῦ Συνεδρίου.

Κάθε ἀντιπρόσωπος Ε. Συμβ. εὔρισκε μεγάλον φάκελλον, ὁ ὁποῖος περιεῖχεν ἓνα Album μὲ τοπεῖα καὶ θεάς Νορβηγικάς, ἓναν ὁδηγὸν τῆς Χριστιανίας, τὸ πρόγραμμα τῶν ἐργασιῶν τοῦ συνεδρίου, τὸ σῆμα τοῦ ὁποῖου ἔπρεπε νὰ φέρουν ὅλαι αἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἐθν. Συμβ., πρόγραμμα ἐκδρομῶν καὶ ἐπισκέψεων μουσειῶν, σχολῶν καὶ τὰς ἐπισήμους καὶ ἰδιαίτερας προσκλήσεις.

Μέσα εἰς τὸ Βουλευτήριον ἐπίσης ὑπῆρχεν ἐστιατόριον, ταχυδρομεῖον, ὑπηρεσία διαβατηρίων καὶ ἰδιαίτερα διαμερίσματα ὑποδοχῆς διὰ τὴν Πρόεδρον τοῦ Διεθοῦς καὶ τὰς προέδρους τῶν Ἐθνικῶν Συμβουλείων καὶ τῶν Μονίμων Ἐπιτροπῶν. Ἐπίσης εἰς τὴν διάθεσιν τῶν Κυριῶν εἶχε τεθῆ ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ἡ αἴθουσα τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπου ἐγένοντο αἱ βραδυναὶ διαλέξεις, 8-10. Αὕτη ἦτο ἀνοιχτὴ εἰς τὸ κοινόν.

Αἱ ἐργασίαι τοῦ Συνεδρίου ἤρχισαν τὴν Τετάρτην 8 Σεπτεμβρίου, καὶ διήρκησαν μέχρι τοῦ Σαββάτου.

Τῆς τρεῖς πρώτες ἡμέρας συνεδρίασεν μόνον ἡ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ αἱ Μόνιμοι Ἐπιτροπαὶ ἐναλλάξ. Τὴν πρώτην ἡμέραν τὸ τμήμα ψήφου δὲν εἶχεν ἐργασίαν, ἐπομένως εἶχα ὅλη τὴν ἐλευθερίαν νὰ ἐπωφεληθῶ τοῦ προγράμματος τῶν ἐκδρομῶν. Εἰς τὰς δέκα π. μ. συνηντήθη ἐμπρὸς εἰς τὸ Βουλευτήριον ἡ ὁμὰς τῶν ἐκδρομῶν καὶ ξεκινήσαμε ἀμέσως διὰ τὸ Tryvands-Bauen.

Τὸ Tryvands-Bauen εἶνε ἓνα ὕψωμα ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἡ θεὰ εἶνε ἐξαιρετικῶς ὠραία. Ἔως ἓνα σημεῖο πήγαμε μὲ τὸ τράμ, ὕστερα ἐξακολουθήσαμε πεζῇ ἀνάμεσα σὲ δάση ἀπὸ ἔλατα, ἕως ὅτου φθάσαμε ἕως τὸ ὑψηλότερον μέρος τοῦ βουνοῦ. Εἰς τὸ μέρος αὐτὸ ὑπάρχει ἓνας ξύλινος πύργος, ἀπὸ τὸν ὁποῖον, ὅταν ἀνεβῆ κανεὶς, ἔχει στὰ πόδια του ὅλο τὸ Νορβηγικὸ Fjord καὶ μακρὰ στὸ βάθος διακρίνει καλά, ὅταν ἡ ἀτμόσφαιρα εἶνε διαυγῆς, μερικὲς ἀπὸ τῆς πειρὸς ὑψηλῆς κορυφῆς τῆς Νορβηγίας. Κάτω ἀπὸ τὸν πύργον μία γυναῖκα τοῦ λαοῦ μὲ τὸ πρακτικὸ πνεῦμα τῶν Εὐρωπαίων πωλοῦσε μῆλα καὶ ταχυδρομικὰ δελτάρια. Εἰς τὴν ἐπιστροφὴν προγευματίσαμε σὲ ἓνα chalet μέσα στὸ δάσος καὶ κατόπιν ἐξακολουθήσαμε πεζῇ, διότι ὁ δρόμος ἦταν ὠραῖος, ἡ ἀτμόσφαιρα ἐλαφρά, μία ἀπὸ τῆς μέρες ἐκεῖνες ποὺ αἰσθάνεται κανεὶς εὐτυχισμένος νὰ ζῇ.

Τὸ ἀπόγευμα κατὰ τὰς πέντε τὸ Νορβηγικὸ Ε. Σ. προσέφερε τσαΐ εἰς ὅλας τὰς ἀντιπροσώπους εἰς τὸ Hotel Bristol διὰ νὰ γνωρισθοῦν καὶ σχετισθοῦν ἢ κυρίως μεταξύ των. Τὸ βράδυ εἰς τὰς 8 εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ Πανεπιστημίου ἐγένεν ἡ πρώτη ἐπίσημος συγκέντρωσις.

Ἡ πρόεδρος τοῦ Διεθ. Συμβ. Lady Aberdeen³¹ μὲ χάριν καὶ λεπτότητα ἐξαιρετικὴν ἐχαιρέτησε τὰς ἀντιπροσώπους τῶν ξένων κρατῶν τονίζουσα ὅτι ἡ πρώτη αὐτὴ συγκέντρωσις πρέπει νὰ γίνῃ ἐν πνεύματι ἀγάπης καὶ ὁμονοίας.

Κατόπιν τὰ νεώτερα ἐκ τῶν Ἐθνικῶν Συμβουλίων ἐκλήθησαν νὰ χαιρετίσουν τὸ Διεθνὲς Συμβούλιο καὶ τὸ Νορβηγικὸν καὶ ἐψάλησαν διάφοροι ὕμνοι.

Τὴν Πέμπτη 9 Σεπτεμβρίου συνεδρίασε τὸ πρῶτον ἡ μόνιμος ἐπιτροπὴ τῆς ψήφου. Ἡ συνεδρίασις ὑπὸ τὴν προεδρίαν τῆς Dor Mariaan Whitney διεξήχθη μὲ πολλὴν τάξιν.

Κάθε ἀντιπρόσωπος ὁμίλησε περὶ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων τῆς γυναικὸς εἰς τὸν τόπον τῆς. Εἶπα καὶ ἐγὼ ὅτι καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ ἔδαφος φαίνεται ἐτοιμασμένο καὶ ὅτι δὲν θ' ἀργήσῃ νὰ ἔλθῃ ἡ ὥρα ὅπου αἱ ἑλληνίδες θὰ ἀποκτήσουν ἰσοπολιτείαν³².

Τὸ ἀπόγευμα τῆς Πέμπτης ἡ Ἑλληνικὴ ἀντιπροσωπεΐα ἦτο προσκεκλημένη εἰς Garden-Party ὑπὸ τῆς Κας. Lind τοῦ ἐν Χριατιανία προξένου τῆς Ἑλλάδος.

Τὴν Παρασκευὴ ἐποφελήθη τῆς ἐλευθερίας μου διὰ νὰ ἐπισκεπτῶ διάφορα μουσεῖα τῆς Χριστιανίας. Ἐνα ἐξ αὐτῶν τὸ Viking-Ship εἶνε πολὺ περίεργον καὶ ἐνδιαφέρον. Αὐτὸ τὸ Viking-Ship εἶνε ἕνα μεγάλο καράβι, τὸ ὁποῖον θυμίζει ἀρκετὰ τὰς τριήρεις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Ἦτανε σκεπασμένο μὲ χῶμα καὶ ἐσχημάτιζε ἕνα μεγάλο λόφος tumulus, ὅπως εἶνε πολλοὶ τάφοι ἀρχαίων. Ὁ λόφος κατὰ σύμπτωσιν μόνον ἀνεκαλύφθη τὸ περιοεχόμενόν του.

31 Ishbel Maria Hamilton-Gordon, Marchioness of Aberdeen and Temair (1857-1939) ὑπῆρχε συγγραφέας καὶ μία ἀπὸ τὶς πρωτεργάτριες τοῦ Φεμινιστικοῦ Κινήματος. Το 1883 ἐγένε ἡ πρώτη πρόεδρος τῆς Γυναικείας Ἐνώσεως τοῦ Aberdeen, ποῦ ἐπικεντρώθηκε στο τῶν γυναικῶν τῶν πόλεων. Υπῆρξε ἐπίσης ἐπικεφαλὴς τῆς Φιλελεύθερη Ὁμοσπονδία Γυναικῶν γιὰ τὴ διεκδίκηση τῆς γυναικείας ψήφου.

32 Παρὰ τὴν αἰσιοδοξία τῆς σχετικὰ μὲ τὸ θέμα τῆς ψήφου, οἱ ἑλληνίδες θὰ ἀργούσαν ἀκόμα ἀρκετὰ χρόνια νὰ ἀποκτήσουν τὸ δικαίωμα. Ψήφισαν γιὰ πρώτη φορὰ σὲ ἐθνικὲς ἐκλογὲς το 1956.

Τὸ καράβι εὐρέθη σχετικῶς σὲ πολὺ καλὴ κατάστασι, μέσα δὲ ἦσαν δύο γυναικεῖοι σκελετοί. Ἀπὸ τὸ μέγεθός του καὶ ἀπὸ τὸν πλοῦτο τῶν ἀντικειμένων ποὺ βρέθηκαν μέσα, συμπεραίνουν οἱ ἀρχαιολόγοι ὅτι ὁ ἕνας σκελετὸς εἶνε βασιλίσσης καὶ ὁ ἄλλος τῆς δούλης, τὴν ὁποίαν σύμφωνα μὰ τὰ ἔθιμα τῆς ἐποχῆς ἔθαψαν μαζί μὲ τὴν κυρίαν της. Ἐπίσης βρέθηκαν καὶ πολλοὶ σκελετοὶ ζώων, τὰ ὁποῖα προφανῶς ἐθυσιάστησαν πρὸς τιμὴν τῆς βασιλίσσης. Τὸ ὄνομα τῆς βασιλίσσης εἶνε Ἔσσα, ἔζησε τὰ 800 μ. Χ. δηλ. εἰς τὸν ἔννατον αἰῶνα· φαίνεται δὲ ὅτι ἐσκότωσε τὸν ἄνδρα της, ἐπειδὴ τὴν εἶχαν πανδρεύσει διὰ τῆς βίας. Ἀποδείξεις ὅτι ὁ φεμινισμὸς στὴν Νορβηγία εἶχε βαθεῖα τῆς ρίζες του.

Τὸ καράβι ἐπεσκευάσθη ἐλαφρῶς, μετεφέρθη δὲ εἰς Χριστιανίαν, ὅπου ἀποτελεῖ ἕνα ἰδιαιτερον μουσεῖον.

Ἐπίσης πολὺ ἐνδιαφέρον καὶ τὸ βιομηχανικὸν μουσεῖον τῆς Χριστιανίας, ὅπου βλέπει κανεὶς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐπεξεργασίας τοῦ ξύλου, τῆς ὑφαντουργίας, τῆς ταπητουργίας καὶ τῶν κεντημάτων.

Τὸ Σάββατον 11 Σεπτεμβρίου ὑπεβάλλετο τὸ πόρισμα τῶν προηγουμένων συνεδριάσεων τῶν τμημάτων καὶ τῆς ἐκτελεστικῆς ἐπιτροπῆς. Κάθε ζήτημα συνεζητεῖτο, ἐγένετο δὲ παραδεκτὸν ἢ ἀπερρίπτετο διὰ ψηφοφορίας.

Αἱ Γ. Συνελεύσεις, ὅπως εἶπα προηγουμένως, ἐγένοντο εἰς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τοῦ Βουλευτηρίου.

Ἡ αἴθουσα εἶναι μεγάλη κομψὴ καὶ καλὰ φωτισμένη. Εἰς τὸ βάθος τὸ βῆμα τῆς προέδρου καὶ τῶν γραμματέων στολισμένο μὲ φυτὰ καὶ λουλουδία. Ἀπὸ πάνω ὑψηλὰ μὲ χρυσὰ γράμματα ὁ χρυσοῦς κανὼν, ὁ ὁποῖος ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ ρητὸν τοῦ Ἐυαγγελίου «ἀγάπα τὸν πλησίον ὡς σεαυτὸν». Ὁ κανὼν ὁ ὁποῖος σὲ τέσσερις λέξεις περιλαμβάνει ὀλόκληρη θρησκεία, εἶνε ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐμπνέονται αἱ ἐργασίαι τοῦ Δ. Συμβουλίου.

Ἐπάνω ἀπὸ τὰ καθίσματα πινακίδες μὲ τὸ ὄνομα κάθεσ χώρας ποὺ ἀντιπροσωπεύετο, οὕτως ὥστε εὐκόλα νὰ βρίσκουν αἱ κυρίαι τὰς θέσεις των. Ἡ Ἑλλὰς εἶχε δεξιὰ τὴ Βουλγαρία καὶ ἀριστερὰ τὸ Βέλγιον. Ἐντὸς τῆς αἰθούσης 25 δεσποινίδες ἐκ τῶν καλυτέρων οἰκογενειῶν φέρουσαι ταινίας μὲ τὰ Νορβηγικὰ χρώματα, ἐξετέλουν ἐναλλάξ μὲ χάριν καὶ ἀπλότητα διαφόρους ὑπηρεσίας.

Ἡ παρουσία των εἰς τὰς γενικὰς συνελεύσεις ἀπετέλει μίαν νότα ζωηρὰ καὶ χαρίεσσα εἰς τὸ αὐστηρὸ περιβάλλον, ὁμολογῶ δὲ ὅτι συχνὰ μοῦ ἔτυχε νὰ ἀφαιρεθῶ ἀπὸ τὰς σοβαρὰς συζητήσεις καὶ νὰ θαυμάσω τὰ ξανθὰ των κεφάλια.

Εἰς αὐτὴ δὲ τὴν ἁμαρτία πολλάκις περιέπεσα ὄχι μόνον ἐξ αἰτίας τῶν νεαρῶν Νορβηγίδων, ἀλλὰ καὶ ἐξ αἰτίας πολλῶν ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων, ποὺ δὲν ἦσαν ὄλες ἀκομψες καὶ ἡλικιωμένες, ὅπως θέλουν οἱ ἄνδρες νὰ παρουσιάσουν τὶς φεμίνιστριες, ἀλλὰ πολλὰς μεταξὺ αὐτῶν ἦσαν κομψές, νέες καὶ χαριτωμένες.

Καὶ ἡ πρόεδρος τοῦ Δ. Συμβουλίου Lady Aberdeen μολονοῦτι γυναικὰ μεγάλης ἡλικίας, εἶναι τύπος γλυκειᾶς καὶ συμπαθητικῆς κυρίας, ἡ ὅποια ἀναμφιβόλως θὰ ὑπῆρξεν ὡραία στὴν ἐποχὴ τῆς.

Αἱ Γε. Συνελεύσεις ἤρχιζαν ἀκριβῶς ἀπὸ τὰς ἐννῆαμιση ἕως τὰς δώδεκα. Εἰς τὰς δώδεκα διακοπὴ μίας ὥρας διὰ τὸ πρόγευμα καὶ πάλιν ἐπανάληψις τῶν ἐργασιῶν ἀπὸ τὴν μία ἕως τὶς τέσσερες.

Τὸ Σάββατο τὸ ἀπόγευμα μετὰ τὸ τέλος τῶν ἐργασιῶν ἐπεσκέφθημεν ἐν σωμάτι τὸ νεκροταφεῖον ὅπου κατετέθησαν ἄνθη ἐπὶ τοῦ τάφου τῆς πρώτης Προέδρου τοῦ Νορβ. Ἐθ. Συμβ. Gina Crog. Γιὰ μᾶς φυσικὰ αὐτὸ δὲν εἶχε καὶ πολὺ ἐνδιαφέρον, ἀλλὰ τί συγκίνησις ὅταν βρεθῆκαμε ἐμπρὸς στοὺς τάφους τοῦ Ibsen καὶ Björnson³³. Ἀπὸ καλλιτεχνικῆς ἀπόψεως μάλλον ὑστεροῦν, δύο πελώριες καὶ ογκώδεις πλάκες ἀπὸ καφεὲ μάρμαρο. Τίποτε ποὺ νὰ συμβολίζει τὴν σκέψι καὶ τὸ αἶσθημα τῶν δύο μεγάλων Νορβηγικῶν ψυχολόγων.

Τὸ βράδυ τοῦ Σαββάτου εἴμεθα ὄλες προσκεκλημένες εἰς γεῦμα ἀπὸ τὸν Ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν. Αἱ ἐπίσημοι αὐταὶ ὑποδοχαὶ πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι δὲν εἶχαν τίποτε τὸ ἀνιαρόν, διότι ὡς ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν προσκεκλημένων δὲν ὑπῆρχε μεγάλη ἐθιμοτυπία, τοῦναντίον ἦσαν ἀφορμὴ συναντήσεων, αἱ ὅποια φυσικὰ κατέληγον εἰς πολὺ εὐχάριστη συνδιάλεξι καὶ ἀνταλλαγὴ γνώμων.

Τὴν Κυριακὴ τὸ πρωῒ μετὰ τὴν ἐκκλησίαν γενικὴ συνάντησις εἰς τὸ ἐργαστήριον τοῦ Νορβηγικοῦ γλυπτοῦ Vigeland³⁴. Τὸ ἐργαστήριον τοῦ μεγάλου καλλιτέχνου δὲν εἶναι ἀνοικτὸ εἰς τὸ κοινόν, ἦτανε μία ὄλες ἐξαιρετικὴ περιποίησις εἰς τὶς Κυρίες τοῦ Συνεδρίου. Ἡ ἐντυπώσεις τὴν ὅποιαν μᾶς ἔκαμεν ἡ Νορβηγικὴ γλυπτικὴ ἦτανε πολὺ δυνατὴ. Κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετο πρὸς τὴν ἀρχαία κλασσικὴ τέχνη καὶ πρὸς τὴν σημερινὴ ἀκόμη τῶν περισσοτέρων Εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Ὅχι ἡ ἐξιδανίκευσις οὔτε ἡ ἐξωράϊσις τῆς φύσεως, ἀλλὰ ἡ φύσις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ δυνατὴ καὶ μεγάλη, ἄχαρις ὅμως καὶ ὀγκώδης. Ἕνα σύμπλεγμα

33 Απόδειξη τῆς εκτενῆς μόρφωσης τῆς συγγραφέως.

34 Adolf Gustav Vigeland (1869-1943) ἦταν διάσημος νορβηγὸς γλύπτης, δημιουργὸς τοῦ περιφημοῦ ομόνυμου Πάρκου στο Ὁσλο.

μολαταῦτα ἀπὸ τρία παιδάκια ἦτανε ἐξαιρετικῶς εὖμορφο καὶ χαριτωμένο. Τὸ ὑπόλοιπον τῆς Κυριακῆς ἐπεράσαμε στὴν ἐξοχὴ εἰς τὸ Frognersoeteren ὅπου τὸ Δημοτικὸν Συμβούλιον τῆς Χριστιανίας προσέφερεν εἰς τὶς Κυρίες πρόγευμα πραγματικῶς ὀμηρικόν, τὸν ὁποῖον παρτάθη ἕως τὸ ἀπόγευμα ἄργά. Τὴν Δευτέραν ἤρχισαν πάλιν αἱ ἐργασίαι ἐν γενικῇ συνέλευση καὶ ἐξηκολούθησαν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας.

Τὴν Τρίτη τὸ ἀπόγευμα ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ βασίλισσα ἐδέχθησαν τὶς κυρίες εἰς τσαϊ. Ἡ ὑποδοχὴ τῶν ἀπλῆ καὶ συμπαθητικῆ πείθει πραγματικῶς περὶ τῶν δημοκρατικῶν ἀρχῶν τοῦ τόπου.

Τὴν Τετάρτη τὸ βράδυ ἐδόθη συναυλία εἰς τὸ ἐθνικὸ θέατρο περιλαμβάνουσα ἀποκλειστικῶς Νορβηγικὴ Μουσικὴ καὶ μὲ Νορβηγικοὺς καλλιτέχνας.

Ἡ συναυλία αὐτὴ ἀπετέλεσε τὴν κορωνίδα τῶν καλλιτεχνικῶν ἀπολαύσεων εἰς Χριστιανίαν. Ἡ ἐκτέλεσις ἄμεμπτος καὶ ἀφοῦ σχεδὸν ὅλα τὰ κομμάτια ἐπανελήφθησαν δις, πάλι μᾶς φάνηκε ὅτι τελείωσε πολὺ γρήγορα.

Τὴν Πέμπτην ἔγινε ἡ τελευταία Γ. Συνέλευσις ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσα καὶ ζωηρά. Ἦτανε καὶ ἡ τελευταία ἡμέρα τῆς διαμονῆς μου, ἐβιαζόμην πειὰ νὰ ἐπιστρέψω, ἄλλως τε καὶ πολλὰς ἄλλες κυρίες ἔφευγαν. Τὸ βράδυ κατὰ τὰς δέκα ἔπῃρα τὸ τραῖνο διὰ Bergen καὶ ἕκαμα τὸ ἴδιο δρόμο ἀντιστρόφως· εἰς τὰς 19 τὸ πρωῖ ἤμουν πάλι στὸ Mencille. Τὸ ταξίδι μου εἶχε διαρκέσει ἀκριβῶς δέκα πέντε μέρες. Δέκα πέντε μέρες σχεδὸν ἐργασίας συνεχοῦς καὶ εἰς περιβάλλον τόσο ἀσυνήθιστο, ὥστε νὰ ἀποτελεῖ γιὰ μένα μία κούρασι πραγματικῆ. Ἐκ τῶν ὑστέρων ὁμως ἀναγνωρίζω ὅτι ἀπεκόμισα θησαυρὸν ἀνεκτίμητον.

Διὰ τὰς ἐργασίας τοῦ Συνεδρίου καὶ διὰ τὸ πρόγραμμα τὸ ὁποῖον ἐψηφίσθη διὰ τὴν προσεχῆ πενταετίαν ἔκαμε μιὰ περιζήτησιν τῶν ἐκθέσεων τῶν συναδέλφων μου, αἱ ὅποια θὰ τυπωθοῦν προσεχῶς καὶ αἱ ὅποια εἶναι ἀκριβέσταται καὶ λεπτομερέσταται.

Ἡ ἐκ τοῦ Συνεδρίου ἐντυπώσεις μου ἡ γενινὴ εἶναι, ὅτι μολονότι πολλαὶ συζητήσεις διεξάγονται ἢ φαίνονται νὰ διεξάγονται ἐπὶ ματαίῳ μολονότι εἶναι ἀδύνατον διὰ κάθε ζήτημα νὰ λαμβάνονται ἀμέσως ἀποφάσεις αἱ ὅποια θὰ ἐκινδύνευαν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς ἐπιπολαίαι, ἐν τούτοις εἰς τὰς συγκεντρώσεις αὐτάς δημιουργεῖται ἐπαφὴ καὶ συμπάθεια μεταξὺ γυναικῶν διαφόρων λαῶν καὶ διαφόρων πολιτισμῶν, αἱ ὅποια εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἀποφέρουν καρποὺς ἀγαθοῦς.

Βεβαίως αἱ ἀποφάσεις αἱ ὁποῖαι ψηφίζονται, μόνον ἀναλόγως τῶν συνθηκῶν κάθε τόπου μποροῦν νὰ εφαρμοσθοῦν, πόσο ὠφέλιμο ὅμως γιὰ ὅλους καὶ ἰδιαίτερος γιὰ λαοὺς νέους σὰν τὸ δικὸ μας νὰ ἐξερχώμεσθα ἐνίστε ἀπὸ τὰ περιορισμένα μας ὄρια καὶ νὰ παρατηροῦμε μὲ προσοχὴ τὴ γίνεται γιὰ τὴν βελτίωση καὶ τὴν ἀνύψωσι τοῦ ἀτόμου εἰς τὰ κράτη ὅπου ὁ πολιτισμὸς ἀκμάζει.

Εἰδικῶς δὲ γιὰ τὴν γυναῖκα νομίζω ὅτι σχεδὸν περιτετεῖ κάθε συζήτησις, ἀφοῦ ἀκριβῶς μόνον αὐτὰ τὰ κράτη προοδεύουν καὶ ἀκμάζουν, ὅπου ἔχει ἐννοηθῆ ἡ ἀνάγκη τῆς διαφωτίσεως καὶ χειραφετησέως τῆς.

Ἄλλως τε τὸ γυναικεῖον ζήτημα συνδέεται στενωτάτα μὲ τὸ ζήτημα τοῦ παιδιοῦ³⁵, εἶναι δὲ ἀναντίσθητον ὅτι μόνον ἀπὸ γυναῖκες φωτισμένες καὶ ἐλεύθερες θὰ γεννηθοῦν φωτισμένοι καὶ ἐλεύθεροι ἄνδρες.

ANNA Σ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
Ἐν Ἀθήναις τῆ 8 Μαρτίου 1921.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- “Τα δεκάχρονα της Ελληνίδος 1921-1930”, *Ελληνίς*, τχ. 5, 1930.
- BEYERS, L. (2005), *Des Femmes qui Changent le Monde: Histoire du Conseil International des Femmes, 1888-1988*, Bruxelles: Racine.
- ΑΒΔΕΛΑ, Ε. ΚΑΙ ΨΑΡΑ, Α. (1985), *Ο φεμινισμός στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου: μια ανθολογία*, Αθήνα: Γνώση.
- ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗΣ, Χ. (2007), «Οι δύο στιγμές του ελληνικού φεμινιστικού κινήματος» στο Ε. Μαραγκουδάκη (επιμ.), *Εισαγωγή θεμάτων σχετικά με τα φύλλα στην εκπαιδευτική διαδικασία*, Ιωάννινα, σσ. 13-23.
- ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΥ, Σ. (1998), *Μικρά Ασία 19^{ος} αι.-1919. Οι ελληνορθόδοξες κοινότητες από το Μιλλέτ των Ρωμίων στο Ελληνικό Έθνος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- ΑΡΧΕΙΑ ΤΗΣ ΓΕΝΝΑΔΕΙΟΥ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ, Π. Β/ Υποφάκελος 7, Επιστολές Ιωάννας Σεφεριάδου (Τσάτσου) 1919-1927. Αρχείο Γιώργου Σεφέρη- Φακ. 52, Υποφ. 1.
- ΑΡΩΝΗΣ, Ν. (1984), *Αναθήματα από την εφηβεία του φίλου μου Γιώργου Σεφέρη*, Αθήνα: Εκδόσεις Ενώσεως Σμυρναίων.

35 Όπως είδαμε στην εισαγωγή η Άννα Παπαδημητρίου ασχολήθηκε εκτενώς με το θέμα των παιδιών.

- ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Α. ΚΑΙ ΦΟΥΝΤΟΥΛΑΚΗ, Μ. (2004), *Οδωνυμικά της Νέας Σμύρνης: οι ονομασίες των οδών*, Αθήνα: Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο.
- ΚΑΛΛΙΓΑ, Ε. (2008), «Εθνικό Συμβούλιο Ελληνίδων: σύντομο ιστορικό», στο Ε. Αργυριάδου και Ε. Βαλάσση (επιμ.), *100 Χρόνια Εθνικό Συμβούλιο*, Αθήνα: Εθνική Τράπεζα Ελλάδος, σσ. 11-17.
- ΜΠΟΥΤΖΟΥΒΗ, Α. (2003), *Άννα Θεοδωροπούλου: δραστηριότητες, ιδεολογία και στρατηγικές της χειραφέτησης 1910-1922*, Αθήνα: [Διδακτορική διατριβή].
- ΝΙΞΑΡΛΙΔΟΥ, Ε. (2013), *Το περιοδικό «Ελληνίς» (1921-1940): η αναπαράσταση των γυναικείων ταυτοτήτων στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, [Διδακτορική διατριβή].
- ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ, Α. (1922), *Κοινωνική και ιστορική μελέτη περί φυσικών τέκνων*, Αθήνα: Αθηνά.
- (1923), «Εντυπώσεις από το γυναικείο συνέδριο της Ρώμης», *Ελληνίς*, τχ. 6-7.
- (1923), «Γιατί χρειάζεται την ψήφο η νοικοκυρά», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τχ. 5.
- (1924), «Μια γυναικεία μεγαλοφυΐα», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τχ. 7.
- (1924), «Από την εργασίαν των προφύγων», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τχ. 12.
- (1925), «Εκθεσις της αντιπροσώπου του ΕΣΕ και της Κυβερνήσεως κ. Άννας Παπαδημητρίου», *Ελληνίς*, τχ. 11.
- (1925), «Πρωτοχρονιάτικες εορτές», *Ελληνίς*, τχ. 1.
- (1927), «Τα παιδικά δικαστήρια», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, τχ. 40.
- (1929), «Παιδικά Δικαστήρια», *Ο Αγώνας της Γυναίκας*, 84.
- ΠΕΤΡΙΝΙΩΤΗ, Ξ. (2006), «Ένας παλαιομοδίτικος τίτλος για ένα μοντέρνο περιοδικό» Αθήνα, 27 Απριλίου.
- ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ι. (1999-2000), «Αρχείο Έλλης Παπαδημητρίου» στο *Δελτίο Μικρασιατικών Σπουδών*, τ. ΙΓ', Αθήνα, σσ. 269-335.
- ΠΥΡΓΑΚΗ, Μ. (2008), «Ο ρόλος του Εθνικού Συμβουλίου Ελληνίδων στα χρόνια της Μικρασιατικής Καταστροφής», στο Ε. Αργυριάδου, Ε. Βαλάσση (επιμ.), *100 Χρόνια Εθνικό Συμβούλιο*, Αθήνα: Εθνική Τράπεζα Ελλάδος, σσ. 145-152.
- ΣΑΜΙΟΥ, Δ. (1988), «Η διεκδίκηση της ισότητας: τα φεμινιστικά έντυπα το Μεσοπόλεμο (1920-1940)», στο *Διαβάζω*, τ. 198, 14.9.88, σ. 25.
- ΨΑΡΑ, Α. (1992), «Φεμινίστριες, σοσιαλίστριες, κομμουνίστριες: γυναίκες και πολιτική στο Μεσοπόλεμο», στο Γ. Μαυρογορδάτος και Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Βενιζελισμός και Αστικός Εκσυγχρονισμός*, Κρήτη: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σσ. 67-82.
- <http://www.genderpanteion.gr/gr/arxeia.php> [ανάκτηση 24/02/2017]

<http://www.newsbomb.gr/ellada/news/story/369273/ston-dromo-kindyneoyou-na-vrethoyu-ta-paidia-toy-nipiotrofeiou-vid> [ανάκτηση 24/02/2017]
http://www.genderpanteion.gr/gr/arxeia_agonas.php [ανάκτηση 24/02/2017]